

Dit is mijn verlangen

Een semiotisch perspectief op bekering in een evangelische ‘zoekers’ kerk en een pinksterkerk in Nederland

Miranda Klaver

Hoofdstuk 1 – het inleidende hoofdstuk – introduceert de vraagstelling, de theoretische benadering en de methode van het onderzoek. Het onderzoek is een antropologische en theologische studie naar de betekenis van bekering en vergelijkt de ervaringen van nieuwkomers en de bekeringspraktijken in twee evangelische kerken: een evangelische ‘zoekers’ kerk (*seeker church*) en een pinksterkerk. Beide kerken zijn onafhankelijk, maken geen deel uit van confessionele verbanden maar zijn verbonden met en laten zich inspireren door transnationale netwerken. Verder maken zij gebruik van eigentijdse vormen die tot uitdrukking komen in de muziekkeuze, presentatie, stijl en organisatie. Hoewel deze kerken wervend naar buiten opereren en gericht zijn op de persoonlijke bekering van niet-gelovigen, verschillen zij in hun theologie over de betekenis van de Heilige Geest in het leven van de gelovige, de kerk en de wereld. In de pinksterkerk wordt de bekeringservaring gevolgd door een tweede ervaring: het ontvangen (van de volheid) van de Heilige Geest.

Het doel van deze studie is vijfvoudig. In de eerste plaats sluit dit onderzoek aan bij de discussie over de dynamische transformatie van religie in Nederland aan het begin van de eenentwintigste eeuw. In het bijzonder wordt een fundamentele verschuiving binnen het protestantisme getoond: van een vooral cognitieve vorm van religie, gebaseerd op een gedeelde traditie, naar een meer expressieve, affectieve en ervaringsgerichte vorm van christendom, gebaseerd op een persoonlijke keuze. Ten tweede wordt in deze studie de grote diversiteit *binnen* de Nederlandse evangelicale beweging beschreven. De vergelijking van bekeringservaringen van nieuwkomers en de bekeringspraktijken tussen de betreffende kerken, werpt nieuw licht op onderliggende, fundamenteel verschillende oriëntaties binnen het brede spectrum van het evangelicalisme. Deze verschillende religieuze oriëntaties worden met behulp van Charles Taylor’s begrip *social imaginaries* verstaan: de oriëntatie van mensen op de werkelijkheid omvat niet alleen denkbepelden, maar ook de verbeelding, de affecten en de zintuiglijke oriëntatie op de wereld. Dit betekent dat in dit onderzoek *geleefde* religie centraal staat, met aandacht voor de verlangens, emoties en passies van

* Miranda KLAVER: *This is my Desire. A Semiotic Approach on Conversion in an Evangelical Seeker Church and a Pentecostal Church in the Netherlands* (Amsterdam, Amsterdam University Press 2011). Promotie: 30 juni 2011, Vrije Universiteit Amsterdam. Promotores: prof.dr. A.F. Droogers en prof.dr. C. van der Kooij; copromotor: dr. P.G.A. Versteeg. E-mail: m.klaver@vu.nl.

mensen inclusief hun lichamelijkheid. Ten derde presenteert deze studie een semiotische benadering van religie die het moderne religiebegrip in de vorm van concepten en dogma's overstijgt, door het discursieve domein van taal te verbinden met materiële aspecten van religie, met esthetische vormen en met religieuze praktijken. Dit totaalaanbod van zowel discursieve als niet-discursieve domeinen van betekenissen en de daarbij horende praktijken vormen tezamen de inbedding van ervaringen die mensen opdoen in de context van de twee kerken. De inventarisatie van de levensverhalen van nieuwkomers biedt inzicht in de receptie en relevantie van dit aanbod. In de vierde plaats biedt deze studie, naast een semiotische benadering, ook een historisch perspectief, zowel in relatie tot de geschiedenis van het protestantisme in Nederland als met betrekking tot de Angelsaksische geschiedenis van het evangelicalisme. Tot slot levert dit onderzoek een bijdrage aan de groeiende belangstelling voor de 'antropologie van het christendom', waarin aandacht is voor de verscheidenheid binnen de christelijke traditie, de verschillende praktijken, geloofsvoorstellingen en religieuze ervaringen door deze onder andere te verbinden met de specifieke sociaal-culturele context.

De hoofdvraag in deze studie luidt als volgt:

Hoe verstaan nieuwkomers in twee eigentijdse evangelische kerken in Nederland, de betekenis van bekering en wat voor betekenissen van bekering worden gegenereerd door de semiotische praktijken binnen deze evangelische kerken?

Om deze vraag te beantwoorden zijn de volgende sub-vragen geformuleerd die in de opeenvolgende hoofdstukken aan de orde komen:

- Wat voor theorieën over bekering zijn relevant om bekering binnen evangelische kerken vandaag de dag te bestuderen?
- Wat voor impliciete verhalen over bekering kunnen afgeleid worden van de inrichting van evangelicale ruimtes en het gebruik van ruimte tijdens zondagsdiensten?
- Wat voor verhalen van bekering worden door middel van muziek en zingen gegenereerd in de context van de twee kerken?
- Wat voor betekenissen van taal en woorden zijn aanwezig, en wat voor dominante discoursen van bekering worden aangetroffen binnen de twee kerken? En wat is hun betekenis voor nieuwkomers?
- Hoe wordt bekering onderwezen aan en geleerd door nieuwkomers met behulp van de Alpha cursus?
- Wat is de plaats en betekenis van de geloofsdoop door onderdompeling voor nieuwkomers ten opzichte van de kinderdoop in gevestigde kerken?

De beantwoording van deze vragen is gebaseerd op participerend onderzoek in elke kerk gedurende een periode van tien maanden, in de periode 2005-2007, waarbij het traject van nieuwkomers in zondagsdiensten, cursussen (waaronder de Alpha cursus) en andere bijeenkomsten is gevolgd. Daarnaast zijn bijna vijf-

tig levensverhaalinterviews met nieuwkomers en leden in beide kerken afgenomen.

Hoofdstuk 2 geeft een historisch overzicht van de evangelische beweging in Nederland en beschrijft de recente trends en veranderingen binnen de beweging. Door een focus op de transnationale inbedding van het Nederlandse protestantisme wordt beargumenteerd dat evangelicale invloeden in zowel de achttiende als de negentiende eeuw onderbelicht zijn in de Nederlandse historiografie wegens haar nationaal en confessioneel karakter. Ondanks het feit dat er al vanaf de zestiende eeuw evangelicale tendensen aanwezig waren in Nederland onder invloed van het piëtisme en van internationale opwekkingsbewegingen, heeft het evangelicalisme in de vorm van zelfstandige organisaties en kerken pas aan het einde van de negentiende eeuw enige voet aan de grond gekregen. Anders dan in de Angelsaksische wereld, heeft in Nederland de nadruk op de eenheid van de protestantse natie, tot ver in de negentiende eeuw, lange tijd verhinderd dat evangelicale groepen zich succesvol konden organiseren op basis van vrijwilligheid en individuele keuze. De daarop volgende ontwikkeling van de verzuiling aan het einde van de negentiende eeuw resulteerde in een structurele ordening van het religieuze veld die weinig ruimte bood voor de groei van nieuwe denominaties en van onafhankelijke kerken. De groei van de evangelicale beweging na de Tweede Wereldoorlog laat zich daarom niet alleen verklaren als het succes van Amerikaanse evangelicale missionaire activiteiten. Er was binnen het Nederlands protestantisme een evangelicale onderstroom aanwezig die als een vruchtbare voedingsbodem de opkomst van de evangelische beweging mogelijk heeft gemaakt. Daarnaast laat de geschiedenis zien dat het Nederlands protestantisme ook vóór de Tweede Wereldoorlog voortdurend in contact is geweest met, en wederzijds beïnvloed is door, trans-Atlantische en Europese vernieuwingsbewegingen.

De beschrijving van de recente groei en ontwikkeling van de evangelicale beweging laat drie belangrijke trends zien: 1) toenemende subjectivering van de evangelicale praktijken en geloofsbeleving, 2) een verandering van een wereldmijdende naar een open houding naar de samenleving (o.a. zichtbaar in de opname van elementen uit de populaire cultuur) en 3) toenemende evangelicale invloeden binnen gevestigde kerken: het zogenaamde proces van evangelicalisering.

Hoofdstuk 3 presenteert het theoretisch kader van het onderzoek. In de eerste plaats worden, aan de hand van een aantal levensverhalen, bestaande bekerings-theorieën en -modellen kritisch besproken. Veel van deze theorieën hanteren 1) een universeel bekeringsbegrip, 2) impliceren dat bekering gepaard gaat met lidmaatschap van een religieuze groep en 3) benaderen bekering als een verandering in opvattingen en geloofsvoorstellingen. Echter, de bekeringsverhalen van nieuwkomers laten een veel complexer beeld zien.

De geïnterviewden spraken over bijzondere ontmoetingen, wonderlijke gebeurtenissen, over religieuze ervaring en muziek: allerlei ervaringen die moeilijk in te passen zijn in modellen die een universele definitie van bekering veronderstellen. Hoewel het begrip bekering te maken heeft met verandering – met een (her)interpretatie van het verleden, het heden en de toekomst – wordt de wijze waarop dit gebeurt sterk bepaald door de religieuze traditie waarbij men betrokken is. Daarnaast is de invulling van de betekenis van bekering binnen een traditie niet een gegeven, maar is die contextueel bepaald, aangezien ook een traditie ingebed is in een (veranderlijke) maatschappelijke context.

De verhalen van nieuwkomers laten zien dat een formele binding tussen een gelovige en een kerk of religieuze groep niet vanzelfsprekend is. Integendeel: de aard van de bindingen tussen gelovigen onderling en met de kerk als instituut is niet in eerste instantie gebaseerd op lidmaatschap. Veel geïnterviewden waren wel betrokken bij de lokale evangelicale gemeenschap maar hechtten weinig betekenis aan het lidmaatschap. Het gevoel van ‘erbij horen’ en de ervaring van het deel uitmaken van een geloofsgemeenschap was veeleer gebaseerd op gedeelde geloofsverhalen en geloofstaal, op een gedeelde esthetische stijl (met name *worship* muziek) en gedeelde geloofspraktijken (waaronder doop door onderdompeling).

Uit de geloofsverhalen van nieuwkomers blijkt dat geloofservaringen en betekenissen niet alleen tot stand komen via het discursieve (talige) domein – door wat er gezegd wordt – maar ook via niet-discursieve domeinen van betekenissen zoals muziek. In dit onderzoek wordt daarom voor een semiotische benadering van bekering gekozen, waarbij de onderlinge verhouding en samenhang van taal, materiële en andere niet-discursieve vormen van betekenissen worden geanalyseerd met behulp van het begrip *semiotic ideology* van Webb Keane:

(...) semiotic ideology is a reflection upon, and an attempt to organize, people's experiences of the materiality of semiotic form. Not only language, but also music, visual imagery, food, architecture and gesture and anything else that enters the actual semiotic practice function within perceptible experience by virtue of its material properties.

Deze semiotische benadering wordt in het onderzoek geconcretiseerd door een analyse van het materiële domein van gebouwen en het gebruik van ruimte, van het esthetische domein van *worship* muziek en het discursieve domein van taal en woorden en verhalen in de context van elke kerk. In de centrale hoofdstukken 5, 6 en 7 worden deze domeinen van betekenissen achtereenvolgend beschreven.

In **hoofdstuk 4** worden de twee kerken geïntroduceerd aan de hand van een ideaaltypische etnografische impressie van een zondagochtendienst. Door een beschrijving van de geschiedenis, missie en identiteit van elke gemeenschap wordt de omgeving die nieuwkomers betreden in kaart gebracht. De relatie tussen de evangelische zoekers kerk met de transnationale Willow Creek bewe-

ging is van grote betekenis voor de theaterachtige diensten op zondagmorgen en de keuzes die gemaakt worden om aan te sluiten bij de veronderstelde behoeften en weerstanden van nieuwe bezoekers. De pinksterkerk wordt gekarakteriseerd als een ondernemende kerk met een hoge receptiviteit voor transnationale pinkster/charismatische vernieuwingsbewegingen. De introductie van de twee geloofsgemeenschappen laat belangrijke verschillen zien in hun oriëntatie op de wereld, op traditie en cultuur.

Hoofdstuk 5 bespreekt het materiële domein van evangelische gebouwen. Evangelische kerken en groepen maken veelal gebruik van lege, alledaagse ruimtes die getransformeerd worden tot sacrale ruimtes. Anders dan de inrichting van traditionele religieuze gebouwen, die een ervaring van ontzag voor het heilige oproepen, illustreren evangelische 'lege' ruimtes Charles Taylor's *turn to the subject* waarbij het heilige gemigreerd is naar het innerlijk. De afwezigheid van verwijzingen naar het sacrale in materiële vormen – afbeeldingen of architectuur – kan als een radicalisering binnen het protestantisme beschouwd worden waarin vormen van bemiddeling tussen God en mensen, worden ontkend. Tegelijkertijd zijn evangelische gebouwen gevuld met multimedia technologie en nemen muziekinstrumenten en ondersteunende apparatuur een centrale plaats in op het podium. De inrichting van de ruimte – als domein van betekenissen – onderstreept en verbeeldt impliciet erkende vormen van bemiddeling die verwijzen naar de wijze waarop God ervaren kan worden. Met behulp van technologie worden multi-zintuiglijke ervaringen opgeroepen die het lichaam intensief mobiliseren. Hoewel de 'leegte' van de beide evangelische ruimtes overeenkomsten vertoont, laat de vergelijking van het gebruik van de materiële inrichting van de ruimtes, grote verschillen zien in de wijze waarop het lichaam en de zintuigen gemobiliseerd worden.

In de evangelische zoekers kerk worden tijdens de zondagdiensten, door middel van theatertechnieken, verschillende momenten van intense emotionele betrokkenheid bij het publiek opgeroepen. De aanwezigen duiden deze ervaringen als 'aangeraakt' te zijn door God en verwijzen naar een emotionele reactie die vooral in het innerlijke ervaren wordt. De vaste oproep tot verandering en/of bekering na de preek, gevolgd door een moment van stil gebed, nodigt de aanwezigen uit tot een reactie in de vorm van een innerlijke respons. Bekering als keuze wordt op deze wijze geïndividualiseerd en geprivatiseerd. Men heeft de gelegenheid om naar eigen inzicht en op eigen wijze te reageren. Op deze wijze wordt impliciet erkend dat God met ieder mens zijn unieke weg gaat.

In de pinksterkerk wordt de ruimte op een heel andere wijze gebruikt. De materiële omgeving wordt vooral ingezet om expressieve lichamelijke participatie van de aanwezigen te stimuleren. Bemiddelingspraktijken binnen deze gemeenschap zijn ook hier gericht op het mobiliseren van de zintuigen; men verwacht echter niet alleen een innerlijke respons maar ook een zichtbare en observeerbare verandering van een passief naar een expressief lichaam. Het expressieve lichaam wordt door de gemeenschap geïnterpreteerd als een icoon

voor de aanwezigheid van God. De analyse van het materiële domein brengt een belangrijk ontologisch verschil tussen beide kerken naar voren. Anders dan in de evangelische zoekers kerk is ruimte in de pinksterkerk geen neutrale categorie maar wordt ruimte gezien in het licht van een kosmische strijd tussen goed en kwaad. Dit komt tot uitdrukking in de wijze waarop de pentecostale ruimte gevuld wordt met geluid, beweging en mentale beelden als tekenen van Gods presentie. Hier komt een sterke analogie naar voren tussen de betekenissen van de fysieke ruimte en het lichaam: beiden dienen gevuld te worden met de Heilige Geest. Dit hoofdstuk maakt duidelijk dat de materiële inrichting en het gebruik van religieuze ruimtes als domein van betekenissen verschillende ontologische oriëntaties op de werkelijkheid genereren.

In **hoofdstuk 6** staat het esthetische domein van muziek centraal. Evangelische kerken erkennen met hun eigentijdse muziekstijl dat muzikale voorkeuren veranderlijk zijn en niet los gezien kunnen worden van processen van culturele zintuiglijke socialisatie. In beide kerken domineert de herkenbare evangelische muziekstijl in de vorm van eigentijdse *worship* muziek. Door de combinatie van het populaire muziekgenre, de toegankelijke liedteksten en de uitvoering van evangelische *worship* muziek vervagen de grenzen tussen populaire muziek en religieuze muziek waardoor verschillende vormen van identificatie mogelijk zijn. De gecombineerde analyse van de liedteksten, de muzikale stijl en de uitvoering van de muziek in beide kerken laat zien dat de betekenissen die door muziek en zingen gegenereerd worden, met elkaar samenhangen. Hoewel de teksten van de liederen als narratieven bestudeerd kunnen worden, wordt beargumenteerd dat de relatieve betekenis van de teksten mede beïnvloed wordt door de wijze waarop de liederen en muziek uitgevoerd worden. In de vergelijking tussen de muziekpraktijken in beide kerken komen opnieuw de theologische oriëntaties en de verschillende wijzen waarop de ervaring van God bemiddeld wordt naar voren. De evangelische zoekers kerk bevestigt bijvoorbeeld haar oriëntatie op de brede christelijke traditie door regelmatig een traditioneel gezang op te nemen in de liturgie. De pinksterkerk daarentegen heeft een voorkeur voor de allernieuwste *worship* liederen. De fascinatie voor het ‘nieuw(st)e lied’, is ingebed in de sterke oriëntatie van de kerk op vernieuwing en opwekking. De verschillen in het liedrepertoire en de daarbij passende uitvoering wijzen naar twee verschillende oriëntaties binnen de evangelicale wereld die grote consequenties hebben voor de betekenis van bekering in termen van continuïteit en discontinuïteit.

Hoofdstuk 7 behandelt het derde semiotische domein van taal. Uit een analyse van de preken op zondagochtend komt voor elke kerk een dominant bijbels narratief naar voren: in de evangelische zoekers kerk het verhaal van de verloren zoon (Lukas 10) en in de pinksterkerk het passieverhaal. Terwijl in beide kerken het lichaam, de zintuigen en de emoties gestimuleerd worden door de

inrichting van de ruimte en door de muziek, worden deze domeinen van betekenissen ondersteund door dominante narratieven.

In de evangelische zoekers kerk biedt het verhaal van de verloren zoon – gepresenteerd als het verhaal van de wachtende vader – de toehoorders verschillende mogelijkheden van identificatie. De metaforen van het ‘onderweg zijn’ en ‘de zoektocht naar de zin van het leven’ verwijzen in deze context naar een model van bekering gebaseerd op een geleidelijk proces van verandering, waarin verschillende keuzemomenten en ervaringen met God ingepast kunnen worden. Naast dit discours over bekering is op de achtergrond een alternatief evangelisch discours aanwezig, beïnvloed door evangelisatiemethoden uit de jaren zestig en zeventig (met name de invloed van Campus Crusade for Christ). Hierin wordt bekering als een beslissende keuze voorgesteld in het licht van het leven na de dood en wordt uitgegaan van de overtuigingskracht van rationele argumenten. Hoewel dit discours uit het verleden af en toe geactualiseerd wordt, worden in de communicatie met nieuwkomers verschillende meningen over de relevantie van dit discours gehoord. Dit illustreert dat de betekenis en de opvattingen van religieuze begrippen zoals bekering ook binnen een traditie niet vaststaan maar opnieuw ingevuld worden onder invloed van contextuele veranderingen.

In de pinksterkerk leidt het passieverhaal tot een heel andere constellatie van betekenissen van bekering, waaronder de vergeving van zonden, de bevrijding van boze machten en de genezing van het lichaam. Bekering impliceert vooral een radicale en dramatische ommekeer in het leven van het individu. Dit omvat zowel een wilsbesluit, de ervaring van het ontvangen van de Geest als ook een rituele breuk met het verleden door middel van een vorm van bevrijdingspastoraat. Met behulp van discursieve praktijken in de vorm van zeer uitgebreide vragenlijsten, wordt de nieuw gelovige in staat gesteld om zijn of haar (zondige) verleden in kaart te brengen, inclusief het verleden van (verre) bloedverwanten. Door middel van expliciete schuldbelijdenis wordt de nieuwgelovige door een ‘reinigingsritueel’ geleid om een volledig nieuw begin te maken en het verleden achter zich te laten. In deze praktijken wordt de betekenis van bekering vooral in termen van bevrijding van de machten van het kwaad geformuleerd. De nieuwgelovige wordt zowel als slachtoffer aangesproken – onderworpen aan de machten van het kwaad – als ook als verantwoordelijke om deze invloeden af te wenden en te doorbreken. Aangezien ook bestaande gelovigen regelmatig aangemoedigd worden tot deze vorm van zelfonderzoek, wordt het verleden (continue) present gesteld. De sterke nadruk op bekering als discontinuïteit met het verleden leidt in feite tot een terugkerende actualisering van het verleden. In deze praktijken wordt een therapeutisch discours verbonden met het verlangen naar een zondeloos leven, naar heiligheid en naar het bereiken van religieuze perfectie. Tenslotte wordt met betrekking tot taal de disciplinerende werking van de ideologie van de ‘kracht van woorden’ beschreven. De open en spontane manier waarop gelovigen over hun geloof spreken en de verhalen die zij elkaar vertellen, worden gereguleerd door impliciet gedeelde regels over de

structuur en plot van verhalen en de consequenties van negatieve woorden. Als gelovigen ervaringen opdoen die niet ingepast kunnen worden in het dominante script, en iemand 'zijn of haar verhaal niet meer kan vertellen', komt de relatie met de narratieve gemeenschap onder druk te staan en wordt vertrekken een optie.

Hoofdstuk 8 biedt de beschrijving en analyse van de Alpha cursus. Hoewel beide kerken hetzelfde Alpha programma gebruiken als een introductiecursus voor het christelijk geloof, kan zij geanalyseerd worden als een programma waarin nieuwkomers leren wat bekering inhoudt. De verschillende praktijken die de Alpha cursus omvat (de maaltijd, de lezing, het groepsgeprek en het weekend, inclusief het *ministry* gebed), worden achtereenvolgens besproken. Deze praktijken worden niet als lege vormen opgevat (die gevuld worden met bepaalde betekenissen), maar ook als betekenisvolle vormen in zichzelf. Verschillende theorieën benadrukken het belang van deelname aan praktijken in de vorming van het religieuze subject en voor de overdracht van religieuze betekenissen. In lijn met de eerdere onderscheiden semiotische domeinen, wordt de Alpha cursus daarom beschreven als een leerproces dat nieuwkomers doormaken en dat niet alleen betrekking heeft op het discursieve, de inhoudsaspecten van de cursus, maar ook op de participatie in niet-discursieve praktijken. De door de Alpha cursus gepropageerde vrijblijvendheid van de cursus wordt dan ook ter discussie gesteld. Kenmerkend voor Alpha is de combinatie van een inhoudelijke deel, de lezing en een ervaringscomponent, geconcentreerd in het Alpha weekend. De Alpha lezingen presenteren een apologetische, cognitieve en rationele benadering van een christelijke orthodoxe geloofsleer die vooral inzet op de objectieve bewijsbaarheid van het geloof. Echter voor een groot deel van de buitenkerkelijken staat deze benadering ver af van hun vragen naar zingeving, en hun zoektocht in het leven. Echter van grote betekenis zijn de gesprekken tijdens de maaltijd en het groepsgeprek. Deze momenten worden door de deelnemers aangewend om het Alpha team te bevragen over de relevantie van hun geloof in het dagelijks leven. De lezingen worden door de deelnemers die gesocialiseerd zijn in gevestigde protestantse kerken positiever gewaardeerd. Zij reageren met herkenning op de inhoud van het Alpha programma. Ondanks hun jarenlange afwezigheid in de kerk worden latent aanwezige religieuze taal en begrippen uit het verleden ge(re)activeerd.

De vergelijking tussen de uitvoering van de Alpha cursus in elke kerk laat ook zien hoe het Alpha programma ingepast wordt binnen de lokale kerkelijke context. In de evangelische zoekers kerk wordt het charismatische onderdeel van het Alpha weekend vervangen door een alternatief onderwijsprogramma. Dit resulteert echter in een versterking van de cognitieve benadering van de Alpha cursus die op gespannen voet staat met de nadruk op het gevoel en de emoties tijdens de zondagochtendiensten. De discussies onder de leden van het Alpha team geven blijk van de onduidelijkheid over het beoogde resultaat van de cursus: een vrijblijvende kennismaking met het christelijk geloof of een methode

om mensen te bekeren. In de pinksterkerk daarentegen, wordt het Alpha weekend niet alleen ingepast maar ook uitgebreid met de bestaande ideologie en praktijken van de kerk. Het Alpha weekend is sterk gericht op de bekering, bevrijding en genezing van de deelnemers en gaat gepaard met intensieve lichamelijke praktijken tijdens het *ministry* gebed.

De grote verschillen in betekenissen die door de Alpha cursus gegeneerd worden, weerspiegelen fundamenteel andere opvattingen over de identiteit van het bekeerde individu en de wijze waarop processen van bekering plaatsvinden. De eerder genoemde verschillen ten aanzien van continuïteit en discontinuïteit komen in de uitvoering van de Alpha cursus sterk naar voren. Terwijl de deelnemers in de evangelische zoekers kerk ruimte krijgen voor een geleidelijk proces van zoeken en ontdekken, wordt in de pinksterkerk met verwachting toegewerkt naar een catharsis moment tijdens het Alpha weekend. Duidelijk is dat de Alpha cursus als een basiscursus van het christelijk geloof sterk bepaald wordt door de invulling van de lokale kerkgemeenschap.

Hoofdstuk 9 stelt de relatie tussen bekering en dooppraktijken in evangelische kerken aan de orde. In de verhalen van nieuwkomers wordt veel gesproken over conflicten rondom de volwassendoop door onderdompeling omdat veel betrokkenen als kind gedoopt zijn in de gevestigde kerken. Een aanzienlijk deel van de geïnterviewden hebben een intense religieuze ervaring beleefd (tijdens een conferentie, opwekkingsbijeenkomst, een christelijke concert, de Alpha cursus), die hun geloofsbeleving heeft verdiept en als een bekeringservaring wordt geduid. Binnen de eigen kerk ervaart men weinig of geen (h)erkenning voor de vernieuwing van het geloof en is een rituele bevestiging door de volwassen doop (wegens de eenmaligheid van de doop binnen de protestante traditie), niet mogelijk. De gelovige gaat op zoek naar alternatieven en komt uit bij evangelicale kerken waar de geloofsvernieuwing herkend wordt en doop door onderdompeling mogelijk is. Andere geïnterviewden ervaren conflicten met hun ouders over de volwassendoop. Deze groep heeft meestal op jonge leeftijd de gevestigde kerk van hun ouders verlaten. Zij hebben veelal geen belijdenis gedaan, en worden – nu ze in de evangelicale kerk tot geloof gekomen zijn en zich willen laten dopen – geconfronteerd met heftige en negatieve reacties van hun ouders. In dit hoofdstuk worden de kinderdoop door besprenkeling en de volwassendoop door onderdompeling met elkaar vergeleken, met aandacht voor de verschillende betekenissen van de doop en in het bijzonder de betekenis van het lichaam. De verschillende dooppraktijken worden geanalyseerd door een historische terugblik naar de discussies over rituelen tijdens de Reformatie. Dit laat zien dat de protestantse invulling van een ritueel als teken in plaats van sacrament (zoals in de katholieke traditie) heeft geleid tot een scherpe scheiding tussen de materiële wereld (inclusief het lichaam) en de geestelijke wereld. Behalve deze historische dimensie, wordt ook verbinding gelegd met maatschappelijke processen van individualisering en met de verschuiving van religieuze autoriteit van instituut en traditie naar het religieuze individu.

De vergelijking van beide dooppraktijken laat zien dat bij de kinderdoop de verbinding tussen traditie en overtuiging vooral gebaseerd is op een cognitieve praktijk, waarbij ervaring en het lichaam een ondergeschikte rol spelen: zij verbinden in de eerste plaats de ouders met de traditie. De doop door onderdompeling daarentegen wordt beschreven als een intense lichamelijke praktijk waarmee evangelicale kerken erkennen dat het lichaam er toe doet, dat geloof het hele leven omvat: zowel het denken als de zintuigen, de ervaring en de emotie zijn daarbij betrokken. De doop door onderdompeling is niet alleen een uitdrukking van de doorgemaakte bekeringservaring; door het ritueel wordt de bekeringservaring ook opnieuw beleefd en ervaren. Tenslotte wordt kort ingegaan op een belangrijk geconstateerd verschil tussen de betekenis van de volwassendoop in de twee evangelische kerken. Anders dan in de evangelische zoekers kerk komt bij de doop in de pinksterkerk een motief uit de vroege kerkgeschiedenis naar voren: door de doop wordt de gelovige bevrijd van kwade machten. Door het ritueel een objectief effect toe te kennen, staat deze interpretatie dicht bij een katholieke dan een protestantse opvatting van rituelen.

In **hoofdstuk 10** worden de belangrijkste conclusies van ieder hoofdstuk weergegeven, en wordt dieper ingegaan op het dialogische proces tussen de verschillende discoursen die aangeboden worden in de betreffende kerken en de levensverhalen van nieuwkomers.

De vergelijking van de bekeringspraktijken in de twee kerken laat zien dat binnen het brede spectrum van het evangelicalisme – ondanks de gedeelde nadruk op de Bijbel en persoonlijke ervaring – heel verschillende opvattingen over het proces van bekering en over de ideale bekeerde gelovige kunnen bestaan. Deze verschillen worden niet alleen tot uitdrukking gebracht in de verschillende praktijken maar worden ook overgebracht door deze praktijken. Van nieuwkomers wordt altijd een zekere mate van participatie gevraagd en een vorm van overgave. Omdat van deelname aan praktijken een disciplinerende werking uitgaat is participatie niet vrijblijvend. Dit brengt mij tot de conclusie dat bekering binnen evangelicale kerken niet los gezien kan worden van de aangeboden vormen van participatie. Deze vormen de basis van leerprocessen waarbij de zintuigen, de affecten, de emoties en verbeelding niet alleen betrokken zijn maar ook als bronnen van kennis worden erkend. Het zijn echter niet op zichzelf staande bronnen van kennis. Deze affectieve vorm van religiositeit is ingebed in overkoepelende bijbelse narratieven die de interpretatie van ervaringen (mede) bepalen. Op deze wijze kunnen nieuw gelovigen ‘op verhaal komen’ door verbindingen te maken met het eigen levensverhaal en de grote verhalen uit de christelijke traditie. Aangezien de meeste nieuwkomers afkomstig zijn uit meer rationeel georiënteerde protestantse kerken, ligt de aantrekkingskracht van evangelische kerken – door betrokkenen vaak verwoord als de ervaring van de integratie van ‘geloven met hoofd én hart’ – in een affectieve epistemologie die begint bij de kennis van het ‘hart’. Daarmee wordt de aanwe-

zigheid van God in alle aspecten van het leven, inclusief het lichaam met de daarbij horende emoties, passies en verlangens, bevestigt.

